

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

TÜRK KÜLTÜRÜ
ve
HACI BEKTAŞ VELÎ
Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Bahar
Spring 2007/41

Ateş Etrafında Oluşan Halk İnanışları ve Nevruz Ateşi

Folk Beliefs That Originates Around Fire and Nevruz Fire

Salahaddin BEKKİ*

Özet

Türkiye’de ateş ve ateşe bağlı birçok inancın olduğu herkes tarafından bilinmektedir. En yaygın olarak bilineni ise nevrüz ateşi ve onun üzerinden atlamadır. Bu yazıda öncelikle Türk kültüründe ateş ile ilgili inanışların nasıl ortaya çıktığı mitlerden hareketle ortaya konmaya çalışılacaktır. Daha sonra günümüzde yaşayan -özellikle- ateş üzerinden atlama ile ilgili inanışlar ortaya konulacak, son olarak nevrüz ve nevrüz ateşi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ateş, inanış, nevrüz, âdet, kötü ruh, tören.

Abstract

It is known by everyone that there are many beliefs about fire or depended on fire in Turkey. Well-known of them is nevrüz fire, and to jump over it. Around this article, first will be tried to put forward that how beliefs connected with fire appeared according to myths. After that will be exposed the beliefs -specially- about jumping over fire that lives today. At the end we will dwell on nevrüz and nevrüz fire.

Key Words: Fire, belief, nevrüz, tradition, evil soul, ceremony.

Türk mitolojisinde ateşin kökenine ilişkin iki anlatı bulunmaktadır. Birincisi Karaorman Tatarlarından derlenmiştir. Bu mite göre; "Tanrı Kuday, insanı yarattıktan sonra 'insan çıplak olacaktır, fakat soğukta nasıl yaşar; onun için ateş bulmalı' dedi. Bu işle Tanrı Ülgen'in üç kızını görevlendirdi, fakat kızlar ateşi bulamadılar. Uzun sakallı Kuday onların yanına gelirken kendi sakalına basarak yuvarlandı. Ülgen'in üç kızı bunu görerek eğlendiler. Tanrı Kuday, 'Ülgen'in üç kızı taşın keskinliğini ve demirin sertliğini bulamadıkları hâlde benimle eğleniyorlar'

* Yard. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: sbekki@gmail.com

diye söylenmeye başladı. Bunu duyan kızlar, taşın keskinliği ve demirin sertliğinden istifade ederek ateş yaktılar” (Seyidoğlu, 2002: 52).

İkinci mit ise şöyledir: “İlk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemelerini emrettikten sonra, ateşe ihtiyaç hâsıl oldu. Ülgen, gökten biri kara, biri ak; iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip “bu ateş atamın kudretinden taşla düşmüş ateştir” dedi. İnsanlar bunu görerek ateş yakmayı öğrendi.” (İnan, 1976: 42).

Türk kültüründe ateşin Tanrı ya da tanrılar tarafından insanlara öğretildiğini gösteren bu mitler, zamanla Türkler arasında ateşin kutsallaşmasını sağlamıştır. Türklerde, Mecusilerde olduğu gibi ateşe tapma değil, saygı göstermek esastır. Bu bağlamda ateş; Türkler arasında temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olarak kabul edilmiş, ateşe bağlı olarak birçok inancın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Türklerin Müslüman olmalarından sonra da ateşle ilgili inanışlar devam etmiş; ateş üzerine tükürmek, ateşi su ile söndürmek, ateşe karşı küfretmek günah kavramına dâhil edilmiştir (Gökbel, 1998: 146; Kırıcı, 1998: 398-407).

Bu konuda vereceğimiz ilk örnek Göktürk çağına dayanıyor. Göktürlere göre ateş, her şeyi temizleyici ve kötü ruhları kovucu bir güce sahiptir. Bu inanç gereği; Bizans imparatorlarından Justin’in elçisi sıfatıyla 568 tarihinde Göktürkleri ziyarete gelen Zemarkhos ve elçilik heyeti, yakılan büyük ateşlerin üzerinden atlatılmak suretiyle kağanın huzuruna alınır. Böylelikle elçilerle gelmesi muhtemel olan kötü ruhlardan hakan korunmuş olur (İnan, 1995: 68). Kuman Hakanı Bata’yı ziyarete gelen Plano dö Karpini de aynı şekilde ateş üzerinden geçirilmek suretiyle huzura kabul edilmiştir (Çay, 1991: 195).

Kötü ruhların dışarıda bırakılması, özel bir mekân olarak düşünülen gerdek odasına girmemesi için damadın ateş üzerinden geçirilmesine yönelik Kayseri’de bir âdetle karşılaşırız: Kayseri’ye bağlı Tomarza ve Hazarşah’ta “damat ateşi” denilen bir uygulama vardır. Damat, gerdeğe girmeden önce yatsı namazına gider. Yatsı namazını müteakip damat ve yakınları imamla birlikte eve döner. Bu sırada “gılamada” denilen bağ çubuklarından bir demet alınarak, kapı önünde, imamın yaptığı duadan sonra yakılır. Damat bu ateş üzerinden atladıktan sonra gerdek odasına girer. Böylelikle şeytanın damatla birlikte gerdeğe girmesi önlenmiş olur (Güngör, 1991: 97-104).

Kırşehir’de yeni doğmuş çocukların büyükçe bir tava içerisine konup ateş üzerine tutulmaları da çocuğun ilerideki yaşamında her türlü hastalık ve uğursuzluğa karşı direnç kazanmasına yönelik bir uygulamadır (Dilber Gömcü, Kırşehir, 06 Haziran 2006).

Ateş üzerinden geçirmek suretiyle kötülüklerden arındırma veya hastalıklara karşı bağışıklık elde etme, Anadolu’da hayvanlar için de geçerlidir. Mayıs ayının

ilk günlerinde, Amasya'nın merkez Aydoğdu köylüleri, sürülerini yaylaya çıkarılmadan önce şöyle bir işleme tabi tutarlar: Sürü, "çalman" adı verilen etrafı duvarlarla çevrili, dar bir kapısı bulunan yerde toplanır. Kapı eşliğine bir ateş yakılır. Çalmanın kapısı açılır ve sürü yanan ateşin üzerinden atlatılmak suretiyle geçirilir. Aynı uygulama Isparta'da da vardır (Tanyu, 1976: 283-304). Hastalanan hayvanların ateş üzerinden geçirilmek suretiyle tedavi edilmesi de söz konusudur (Karabulut, 2006: 72)

Dışarıdan gelebilecek kötülöklere karşı bir tedbir olarak ateşten geçirilmenin yanında, ateş üzerinden atlamak suretiyle kötülöklere kurtulmak ve bunları başkalarına yüklemek inancı da Türkler ve Moğollar arasında yaşamaktadır. Buna "başına çevirme" denir. Biri hastalandığı zaman, hastayı kurtarmak için bir can feda etmek, can yerine can vermek gerekir. Hastanın tüm günahlarını ve hastalıklarını üzerine alacak olan "can", hastanın etrafında üç defa dönmek suretiyle bu işi gerçekleştirir. Zamanla cana can bulmak zorlaştığı için bir kukla yapılmak suretiyle, hastanın günahları ve rahatsızlıkları bu kuklaya göçürölme yoluna gidilmiştir (İnan, 1976: 150). Aşağıda vereceğimiz örneklerde kuklanın yerini "gâvur = Rus ve Yunan" almıştır.

Batı Trakya'da yaşayan Türkler, Hıristiyanların Paskalya' törenlerinden önceki gece, oldukça büyük bir ateş yakar. Büyük-küçük herkes, yakılan ateşin üzerinden atarken şu tekerlemeyi söyler:

"Gâvurun başı hamur,
Türk'ün başı demir"

Halk arasındaki rivayete göre bu tören Yunanların kötülöklere korunmak için, atalardan kalma bir âdettir (Çay, 1991:196).

Kırım Dobruca Türkleri'nin, Hıdrellez'i, Hıristiyanlardan önce karşılamak için yaptıkları "Yavuryüzü" töreni de enteresan bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yavuryüzü, Hıristiyanların Paskalya bayramından önce yapılır.

"Avurluğum (ağırlığım) yavura (Rus'a),

Cingilliğim (hafifliğim) kendime" tekerlemesi ile çimenlik bir yerde yuvarlanma şeklinde gerçekleştirilir (Yıldız, 2000: 365-377).

Yukarıda zikredilen tekerlemenin bir benzeri, Balıkesir'de nevrüz ateşi üzerinden atlanırken söylenmektedir:

"Gâvur gâvur gâvura
Gâvur harman savura
Gâvur benden aşağı
Kıçına maymun takıla (Çay, 1991:196-197)

1 Paskalya: Hz. İsa'nın göğe yükseldiği kabul edilen 10 Nisan'da yapılan kutlamalara denir.

Yeri gelmişken köy seyirlik oyunlarımızdan "Gâvur Oyunu" hakkında da bilgi vermek istiyoruz. Zonguldak'ın Eflani-Ulus yöreleri ortak yaylası olan Ulu Yayla'da, Sadi Yaver Ataman tarafından 1945 yılında derlenmiş olan Gâvur Oyunu kısaca şöyledir: Goven (keven) denilen ateşe dayanıklı bir çeşit ot, çalı çırpı ve çam dallarının yığılmasıyla meydana getirilen büyükçe bir ateşin göklere yükselen alevleri üzerinden sırayla atlanarak şunlar söylenirdi:

"Gâvura Allah gâvura (gâvuru)
Allah devire devire
Gâvurun gızılığığı başğa
Benim sarılığım onğa
İğnem gözüne şualdızım dizine
Yetmiş yıl bitmesin gözünün, dizinin ağrısı..."

Hemen arkasından davul-zurnanın çaldığı bir oyun havasıyla, ateşin çevresinde el ele tutularak halka biçiminde dönülür. Bu tekerlemede geçen "kızillık; kanlı canlı, sağlıklı oluş", "sarılık; kansızlık, sıtma" manalarına gelmektedir. Bu oyunu oynayanlar, ateş üzerinden atlamak suretiyle rahatsızlıklarını, hastalıklarını gâvura geçirmiş olduklarına inanmaktalar. Gâvur oyununun ortaya çıkmasında hem ateşin hastalıklardan arındırıcı niteliği hem de Kurtuluş Savaşı ve öncesinde bu yörede bulunan Rumların ihanetleri ve yerli halkın bunlara duyduğu hınç etkili olmuştur diyebiliriz; çünkü Türkler, normalde gâvur sıfatını; dinden, imandan yoksun, katı yürekli, çirkin huylu, kötülükten başka bir şey düşünmeyenlere karşı kullanırlar (Ataman, 1987: 39-47).

Türkiye'de ateş ve ateşe bağlı olarak ortaya çıkan inançlardan en yaygın olanı ve bilineni nevruz ateşi ve üzerinden atlamadır. Yapılan birçok nevruz kutlamasında –ister resmî olsun ister gayriresmî olsun- ateş yakılması ve üzerinden atlanması törenin temel ögesini oluşturur. Bilindiği gibi, "Bayramlar, kökenlerini grup hayatından alan kolektif bir olgu olarak takvime bağlı günlerde, topluluk tarafından paylaşılan, grup kimliğinin dışı vurulduğu çok amaçlı ve karmaşık yapılarla sahip davranış kalıplarını içeren kültürel formlardır (Çobanoğlu, 2004: 7-11)". Bu özellikleriyle de bayramlar bir toplumun, ulusal kimliğini oluşturmada ve pekiştirerek sürdürmede kullandığı güç kaynaklarının başında yer alır. Kuzey yarımkürenin Altaylardan Balkanlara uzanan geniş coğrafyasında Türkçe konuşan birçok bağımsız veya özerk devlet, halk ve topluluk; nevrza birbirinden farklı mitolojik anlamlar yükleyip ritüellerle zenginleştirerek "yılbaşı" olarak kutlamaktadır (Oğuz, 2005: 37-38).

Türkçede "yeni gün" anlamına gelen ve Türkiye folklorunda "Navruz", "Sultan Navruz", "Yılsırtı", "Mart Bozumu", "Mart Dokuzu", "Mereke", "Ergenekon", "Yörük Bayramı"; Türkiye dışındaki Türk topluluklarında "Nevruz" kelimesinin lehçelere göre değişen onlarca farklı kullanımının yanında "Baba Marta", "Yazbaş", "Yepni Kün", "Ulustın Ulu Künü", "Çıl Pazı", "Cılgayak", "İsiakh" gibi adlarla da anılmak-

tadır (Çay, 1991).

Günümüzde nevrüz geleneklerinin çok canlı olarak yaşandığı Azerbaycan, Nahçıvan ile Kars ve Iğdır'da üç gün süren kutlamalara, değişik isimler verilmiştir. "Ahir Çerşenme"² adıyla kutlanan günün gecesinde herkes, evinin damında bir ateş yakar. Ateş yakıldıktan sonra, ateşin çevresinde toplananlar, kendilerine göre birer dilek tutarak sırayla yanan ateşin üzerinden;

"Ağrım uğrum tőkülsün
Oda düşüp kül olsun
Yansın alov saçılısın
Menim bahtım açılısın"

tekerlemesini söylemek suretiyle atlarlar. Ateşin iki tarafında bulunan büyüklerin yardımıyla çocuklar ve hastalar da ateşin üzerinden geçirilir. Burada;

"Ağırılığım-uğurluğum get
Gada belam get"

denmek suretiyle bir yıl boyunca çekilen sıkıntılardan kurtulma ve yeni yılla birlikte gelebilecek muhtemel kötülöklere karşı tedbir alınmış olur. Ateş üzerinden atlama yedi defa tekrarlanır. Daha sonra ateşten geri kalan küller "bolluk içeri, böcek dışarı; devlet içeri böcek dışarı" denilerek evlerin damlarındaki pencere-lerden içeri süpürölür (Çay, 1991: 83-85). Bu uygulamanın bir benzerine Kırşehir'de de rastlanmaktadır. Evlerin ocaklarından alınan bir kürek kül, "Mart içeri, dert dışarı" temennisiyle sokağa serpilmiştir (Arseven, 1956: 1294).

Ateş üzerinden atlamayla ilgili olarak son bir örnek daha vermek istiyoruz. Nevruzda yapılan uygulamayla birebir örtüşen, Isparta Yalvaç'ta "hasır yakma" adında bir tören vardır. Eski Türk inançlarıyla İslami inançların tam olarak telif edildiği bu gelenek şöyledir: Müslümanlarca kutsal olarak kabul edilen üç ayların (Recep, Şaban, Ramazan) girişinde evlerden, eskimiş hasırlar 14-15 yaşlarındaki çocuklar tarafından toplanır. Toplanan hasırlar, mahallenin yüksekçe bir yerine getirilir. Bahçeler dolaşarak kurumuş bir kavak bulunur ve tören alanına bir çukur kazılmak suretiyle dikilir. Evlerden toplanmış olan hasırlar bu kuru ağacın dallarına asılır. Daha sonra hasırlarla birlikte ağaca da ateş verilir. Çocuklar ateş etrafında sıra ile dönerler. Bağrısmalar, çağrısmalar dumanlarla beraber göklerle yükselir. Töreni seyretmeye gelen kadınlar dua okurlar, bu günlere tekrar kavuşmak için niyazda bulunup dilek tutarlar. Ateş, üzerinden atlanabilecek bir seviyeye geldiğinde önce büyükler, sonra küçükler belli sıralar hâlinde ateş üzerinden atlarlar. Bir kişi ateş üzerinden ne kadar çok atlarsa; o kişinin günahlardan o kadar temizleneceğine, kötü ruhlardan o kadar arınacağına ve dolayısıyla "sırat köprüsü"nden o nispette rahat geçeceğine dair bir inanış hâkimdir (Tütüncü, 1978: 8207-8209).

² Bu güne, Ahır Çarşamba, eski yılın son günü veya tek günü de denmektedir.

Ateş, insan hayatının doğumdan ölüme kadar tüm aşmalarında çok önemli rol oynayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kısa çalışmada bile sadece ateş üzerinden atlamayla ilgili birçok inancın tespit edilmiş olması ateşin, Türk insanının inanç hayatındaki yerini ve önemini göstermektedir.

Kaynaklar

a. Yazılı Kaynaklar

- ARSEVEN, Veysel. (1956). "Kırşehir'de İnanmalar". Türk Folklor Araştırmaları. Sayı 81. Cilt IV.
- ATAMAN, Sadi Yaver. (1987). "Folklor Araştırmaları Açısından Halk Oyunlarımıza Genel Bir Bakış ve Ateş Kültü ile İlgili Oyunlar". III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. II. Cilt Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÇAY, Abdülhalûk M. (1991). Türk Ergenekon Bayramı Nevruz. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. (2004). "Nevruz Bayramının Halkbilimsel Çözümlemesi". Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi. Yıl 5. Sayı 49.
- GÖKBEL, Ahmet. (1998). Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GÜNGÖR, Harun. (1991). "Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar". Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri. Kayseri.
- İNAN, Abdülkadir. (1976). Eski Türk Dini Tarihi. İstanbul.
- İNAN, Abdülkadir. (1995). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar. Ankara.
- KARABULUT, Cemal. (2006). Batman Halk İnanışları ve Yezidilik. Yayımlanmamış Lisans Tezi. G. Ü. Kırşehir Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Kırşehir.
- KIRCI, Emine. (1998). "Türk Kültürüne Ateşle İlgili İnanışlar". Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı. Haz.: Metin Özarslan-Özkul Çobanoğlu. Ankara.
- OĞUZ, M. Öcal. (2005). "Türk Kültüründe Nevruz/Yenigün". Gazi Haber. Sayı 55. Ankara.
- SEYİDOĞLU, Bilge. (2002). Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANYU, Hikmet. (1976). "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar". I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. IV. Cilt Gelenek-Görenek ve İnançlar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TÜTÜNCÜ, A. Türabi. (1978). "Yalvaç'ta Ateşle İlgili Tören ve İnanışlar". Türk Folkloru Araştırmaları. Sayı 342. Cilt XVII.
- YILDIZ, Naciye. (2000). "Kırım Türklerinde Nevruz". Türk Dünyasında Nevruz. Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri. Ankara.

b. Sözlü Kaynaklar

Dilber Gömcü, Mucur/Kırlangıç Köyü 1930 Doğumlu.